

mellett tekintetbe vesszük az oktatás e tárgyainak a nevelés szempontjából tagadhatatlanul kiváló értékét, feltétlenül helyeselnünk kell azokat az alapelveket, amelyeket a német reformbizottság tárgyalásai alapjául vett:

1. «A középiskolák adta műveltség ne legyen sem egyoldalúan nyelvtörténeti, sem egyoldalúan matematika-természettudományi.

2. A bizottság a matematikát és a természettudományokat a nyelvekkel teljesen egyenlő értékű nevelőeszközöknek ismeri el és egyidejűleg ragaszkodik a középiskolák közművelő jellegéhez.»

De ha a természettudományokat nevelőérték szempontjából a nyelvtörténeti szakcsoport tárgyaival teljesen egyenrangúaknak kell tekintenünk, akkor ebből az következik, hogy a közműveltséget nyújtó iskolák tantervében a tanítás tárgyainak e két csoportja között egyensúlynak kell fennállania. A mellékelt táblázatban összeállítottuk az európai államok legtöbb középiskolájára nézve a humánus és reális tárgyak óraszámát. Ebből láthatjuk, hogy az előbb említett követelménynek alig felel meg iskola. Németországban — amint a mozgalom megindulását jelző hamburgi tételekből is gondolhatjuk — legnagyobbfokú elhanyagolásban a biológiának van része, de a gymnasium a physikát, különösen pedig a chemiát és geológiát sem részesíti kellő figyelemben, úgyhogy a mai viszonyok közt még az csak előfordulhat, hogy a középiskolából kikerült embereknek egyik vagy másik természettudományból többé-kevésbé alapos ismereteik vannak, de ezek között semmi esetre sincs a biológia és ami a legsajnálatosabb, a középiskola semmi esetre sem veti meg növendékeinek a lelkében egységes természetszemlélet alapjait, mert tanításában nem jut érvényre a természettudományok egysége.

Hogy a középiskola ezeknek a feladatoknak meg tudjon felelni, arra nézve a reform harcosai két eszközt látnak, egyrészt a természettudományi órák számának szaporítását — evvel kapcsolatos a biológiai szakoknak a felső osztályokban való tanítása — másrészt a tanítás módszerének javítását, amit természetesen a tanárképzés javítása nélkül lehetetlen elérni. Lássuk először a fontosabb kérdést, hogyan kell a természettudományokat tanítani.

KELEMEN IGNÁC.

A RANKE-FÉLE TÖRTÉNELEM-FELFOGÁS ÉS TÖRTÉNELMI IRODALMUNK.

Történelmi műveinknek sajátos, közös jellemvonásaik vannak. Nem maradhat rejtve a hasonlóság különösen akkor, midőn újabb áramlatok oly eltérő műveket hoznak létre, mint Lamprechté, Seig-

nobosé vagy Ferreroé! Kevésbé vizsgálták, melyek azok a sajátságok, melyek a régebbieket jellemzik, honnan vették őket és hogyan őrizték meg. Sokan még arra a gondolatra sem jutottak, hogy e sajátságok nem mindig ép a történelem természetéből folynak, sőt nem egyszer különösségek. Nézzünk szét egyetemes történelmi műveinkben. Mi a tárgyuk, vajjon, ami címlapjukon van jelezve: egyetemes történelem? Csakhamar csalódní fogunk abban, hogy a történeti jelenségek iránt egyetemes érdeklődést tanúsítanak. Két igen fontos irányban is sajátos megszorítást tapasztalunk, bennök: 1. *államok történelme* domborodik ki. A nagy methódikus, *Bernheim* kategóriáihoz alkalmazkodván, azt mondhatnók, egyetemes történelmi műveink mind államtörténelmek, melyek nem egyebek, mint minden *nevezetes nép* történelmének kompendiumszerűen egymáshoz való sorozásai.¹ Tehát itt 2. szelekciót találunk, mert csak nevezetes nép történetével foglalkoznak, pedig ez kiváltkép nem nevezhető natural selectionnak, mert mily tudományos alapon döntsük el azt, hogy mely nép nevezetes? Lehet történeti szerepükből kiindulva és ez természetes volna; ámde hány jelentős népről hallgat történelmünk, minő a kínai, a japán, sőt európaiakról is. *Mind ezek oly sajátságok, amelyek már első tekintetre láthatóan sem a jelen történelmi irányjaiból, sem a jelen egész műveltségéből nem magyarázhatók, hanem a mult századba vezethetők vissza és pedig, mint kifejtjük, a Ranke-féle történelemírásra, amely a XIX. század első fele törekvéseinek bélyegét viseli magán.*

Egy titkosan közreműködő tényező játszik a történelemíró felfogásába: a *köztudat* és pedig nem a miénk, hanem a mult század elején élőké. Amely nép akkor a köztudatban nagyobb szerepet játszott, az iránt érdeklődtek történelem íróik. Vajjon Északamerika szerepelt-e akkor, Keletázsia vagy India? Nem. Nem találjuk tehát az akkori történelmi könyvekben és — a maiakban sem. Sőt akkor jött létre nemcsak egy sajátságos Középeurópára szorítkozás, hanem az a gondolkör is, mely az akkori nemzedékeket érdekelte és pedig kiváltkép a németeket, kiknek legmagasztosabb kérdésükké vált az, hogyan lehet a német államot megalkotni. Ezért az *államok* keletkezését, sorsuk jellemző fordulatait kutatják nagy történelemíróik. Az állami élet fontosságának gondolata volt bent akkor a műveltebbek köztudatában, mert nem volt meg, mert hön óhajtott célként lebegett előttük. És e felfogásunkat *Wegele* is megerősíti.² Mindaddig,

¹ E. *Bernheim*: Lehrb. der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Leipzig. 4. kiad. 1903. 47. l.

² Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des

amíg ez a hatalmas cél nem ragadta meg a német történelemírók érdeklődését, addig a történelem a theológia és a jogtudományok árnyékában huzódott meg, igazi önállóság nélkül. «Természetesen hiányzott ehhez (az önállósághoz) még egy másik lényeges tényező, hogy történelemírásunk kellő magasra emelkedjék: a nemzeti *állam* gondolata nem fejlődött még ki eléggé erőteljesen.» Sajátságos, hogy ép akkor, amidőn egy művelt nemzet nagy reformáló korszakra készül, midőn sorsát újból energikusan veszi kezébe, nő a mult iránti érdeklődés és keresik a történeti kapcsolatokat. Felelevenedik most a nagy német (?) császárság emléke, amikor a németség egységes *állami* élettel dicsekedhetett. Ennek kutatására készülnek.

Legelső sorban fontos az államban a *jogrendszer*. Hiszen ez elsőrendű történelmi probléma, mondhatják erre, illet senki egyszerre nem konstruálhat, ez csak történetileg keletkezhetik. Mik ennek föltételei? Jogfejlődéssel foglalkoznak legelőbb (Savigny, Eichhorn), majd a római állam történelmével (Niebuhr), s nem sokára elérkezettnek vélik az időt, hogy a német középkort is kutatás alá vegyék. De előbb forrásokat kell felkeresni. Sajátságos, hogy mindkét tényező, új anyag egyszerre jelenik meg új korszakos módszeralkotóval, Pertz és Ranke.

Ranke az, aki a mult század történelmi kutatására a legnagyobb hatást gyakorolta. Vele a történelemnek egészen új korszaka kezdődik. Az 1824-ben megjelent első nagy műve már mutatja azt a nagy haladást, mellyel a történelem-tudomány új módszere kezdődik. A történelemre emlékezetes kor ez! Ekkor indul meg a nagy porosz államférfi: Freiherr vom Stein ösztönzésére egy «társaság a régebbi német történet tanulmányozására», amely kiküldi ama nevezetessé váló tanulmányútra (1821—23) Pertzet, aki azután a talált gazdag forrásművekből kiadja a nagy Monumenta Germaniae.¹ Ez egy nagy reformkorszak előjele. Szükséges mindezeket megértenünk, hogy méltányolhassuk, mit jelentett az, ha ezekhez hozzávesszük, hogy Ranke is ép ekkor kezdi meg bámulatos eredménnyel működését a nemrég megalapított berlini egyetemen. Itt tanult Németország historikus nemzedéke,² részben közvetlen tőle, részben a három nagy tanítványtól: Waitz, Sybel és Giesebrechtől. Pertz mellett is nemsokára már Rankistát látunk: Waitzot (aki azután 1875-től maga vezeti a vállalatot). Ekkor kezdik felállítani az első történelmi szemináriumokat

Humanismus. 976. l. München, 1885. az akad. tört. bizottsága által kiadott nagy vállalatban: Geschichte der Wissenschaften in Deutschland.

¹ Wegelénél bővebben 1013. s. köv. l.

² Wegele i. m. 1052. l.

(Weizsäcker Strassburgban). Ez irányról elmondható : «föltétlenül távol áll minden romantikus gyönyörködtető történelemírástól» (Schönmalerei) és «teljes kifejlődését éri a történelem, mint tudomány megalapítása.»¹ Marczali találóan hasonlítja össze a régi iránnyal ; «A lapos, moralizáló vagy pikantériákat kereső bölcselkedés és általánosítás, mely a XVIII. század historiográfiájának annyira szembetűnő vonása, elvesztette keletét ; a komoly kutatás, a részletek tisztázása jogába lépett.»² Rankének a tudományos kutatásnál «nagyobb volt a becsvégya. A kutatásnak azt a módszerét, melyet saját műveltségéből merített, általánossá kívánta tenni ; iskolát akart teremteni. A híres és tisztelt tanárral való érintkezés, a vezetése alatt folyó közös dolgozás teremtette meg Németország mai történetírói nemzedékét.» Ranke nemcsak maga tudott dolgozni ; meg volt az az adománya, hogy az ifjú tehetségének kijelölje azokat a kérdéseket, melyek legjobban megfeleltek készségüknek. «Módszere, melyet saját egyénisége szerint állapított meg, szinte általános érvényű lett»,³ mindig főleg *írott forrásokra* támaszkodik, azok kritikai olvasásából indul ki. Angolországban ugyanezt az irányt látjuk *Freemannél* kissé később ; szerinte «a legszellemesebb és legékesebben szóló modern történelmi előadás végre is nem lehet egyéb, mint *szövegmagyarázat.*»⁴ Ebben az irányban azután Ranke oly messze ment, hogy műve valóssággal levéltári kivonat lett ; «mindinkább a fejedelmek, a *kormányok*, az intézőkörök szándékaira és tetteire helyezte a súlyt. Akkor van elemében, midőn valami fontos *diplomáciai* alkudozásnak bonyolítja ki minden szálát.»⁵ Mindezek hányszor felismerhetők történelmi műveinkben !

Nem csodálhatjuk tehát, hogy nem a heidelbergi iskola, hanem a Ranke-féle irány lett az uralkodó és roppant elterjedt. Ami különösen érdekes, mesterük theológuskodó irányától (Schlossertől) eltérve a későbbiek (mint Gervinus) szintén, úgy mint a kiváló Droysen, oly irányt vettek, mely a Rankistákéval lényegében azonos. Ami jellemző az egész irányra, az, hogy *mindnyájan politikai történelemmel foglalkoztak*, ami mindenesetre közismert, de kevésbé az, hogy ez iránynak egy XVIII. századi történelembölcséleti következtetésben van eredete s hogy egy nagy gondolkodóhoz — *Kanthoz* vezet-

¹ U. o. 1024. és 1042. l.

² *Marczali* : Ranke Leopold. Budapesti Szemle 85. köt. 1896. 51. l.

³ *Marczali* i. ért. 59., 59., 63. és 67. l.

⁴ A történelem tanulmányozásának módszere. Ford. Hegedüs P. Budapest, 1895. 17. l.

⁵ *Marczali* i. ért. 62. l.

hető vissza. Kantnak egy, a forradalom előtt (1784) írott művében találunk egy nevezetes kiindulásmódot és következtetést.

Hogyan lehetséges a *világtörténet* egészben véve szabályos *menete*, holott az egyéni akaratok oly annyira különbözők? — Az *állami élet* által.¹

Pszichológiájából röviden a következőkép magyarázza Paulsen: «Az ember élni törekvése hatalomra törekvéssé válik és ez az embernek, mint *animal sociale* alaphajlama. Folytonos ösztönzéseül szolgál ez arra, hogy egyrészt saját testi és szellemi erőit kiképezze, hogy ez által helyzetét kivívja és emelje a társadalomban. Másrésztől arra ösztönöz, hogy *jog és állami rendet* teremtsen, hogy e hajlamok korlátozása által a kölcsönös megsemmisítéstől magát megóvja.»² Érdekes ebben az, hogy az egész kor viságát fejezi ki és a francia forradalom nemsokára meg is mutatta, hogy minő fontos ez az «állami rend», ami által az elmélet nyomatékosságban kétségtelen csak nyerhetett és így nem csoda, hogy Fichte is, bár «maga rendkívül élesen kifejezett egyéniség volt, a ki önállóságát a legvégsőbb határokig megtartotta», tehát mondhatnók, talpig individuum, mégis amaz állami élet érdekében sajátos feladatra vállalkozik: «megalapítani és megerősíteni világnézetével és bölcselő munkásságának egész erkölcsi komolyságával az egyénekben az egyetemes emberi ész tudatát.»³ Mindezek oly sajátos jelenségek, amelyeket csak az tesz világozóssá, hogy az *e korbéli történelembölcsélet teleológiai*, a jövődó német államának gondolatával foglalkozik, miután partikularizmusból «status civilissé», polgári társadalommá akar fejlődni.

Ez érdekes következtetés tehát ebben választható: *a világtörténet egyenletes haladást mutat*; ez — szerintük — tény vagy igazolhatni remélik. Ebből következtetnek ők egy másik tény szükség-szerű lételére — és ez fontos történelembölcséletileg — arra, hogy: *a világtörténetben az egyén nem mint egyén, hanem mint állampolgár szerepel*. Az egyénnek rendkívül sajátos felfogásával találkozzunk tehát itten, mely a világtörténetben szereplő egyént kizárólag csak az állammal való viszonyában képes felfogni; ez adja meg

¹ V. ö. Wenn sie (die Geschichte) das Spiel der Freiheit [des menschlichen Willens im Grossen betrachtet, sie einen regelmässigen Gang derselben entdecken könne. Idee zu einer allg. Geschichte in weltbürgerlicher Absicht (t. i. Hinsicht) 1784. Rosenkrantz—Schubert kiad. Leipzig, 1838. Kleine anthropologisch-praktische Schriften. 317. l.

² Paulsen: Kant. 5. kiad. Stuttgart. 1907. 308. l. Helyesen emeli ki P., hogy így egy Hobbeshez hasonló őállapotból indul ki Kant.

³ Windelband: Geschichte der neuen Philosophie II. 228. 3. kiad. Leipzig, 1904.

az egész történelmi irány alaphangját, melyet már egy alkalommal¹ röviden jellemeztünk, mint *állampolgári történelmet*. A legfőbb tárgya kimutatni a jó állam létrejöttét, mely állampolgárai között való meg-egyezőssel képzelhető csak el. Ezért fontos itt minden állami cselekmény, kivált azok, melyektől az egész *állam* sorsa függ: a diplomácia, továbbá az állampolgárok cselekedetei, egy-egy közgyűlés vagy hosszas tárgyalások s kérvény a kormányhoz, sőt minden egyes országgyűlés; mindig politikai viszonyról tárgyal, az államon belül, s az államok között. A külpolitika a legfontosabb,² ettől függ a belpolitika is, tanítják akkor — mint ma. Amidőn azután az állampolgárnak ily közügyekkel nincs dolga, eltűnik a történet színpadáról és — hogy művészettel foglalkozik-e vagy tudományos műveivel áthatja-e egy egész nemzedék tudatát — arról e történelem nem szól. De nem is szólhat, ha szorosán következetes kiindulópontjához. Az egész történelem az ó-kortól a jelenig a természet egy rejtett tervének: egyre tökéletesedő államforma, jog, alkotmány megvalósulása.³ Nem felcsillan-e mindez a mai történelmi művekben? Pedig mennyire teljesen azon idők sajátja e gondolkodás! Magáévá tette ez eszmét a XIX. század legkiválóbb történelemírója: Ranke, ki kora köztudatából kapta,⁴ de egyszersmind át is szötte egy sajátos fogással: egy ú. n. történeti eszmetannal.

Habár ép Ranke az, aki történelmi részletkutatás joga mellett a legerélyesebben szállott síkra és ép ebből kifolyólag egyáltalában történelembölcséleti elméletekkel azt hitte, ellenkeznie kell, mégis — mondották — sajátos történelembölcséleti gondolatokat találunk nála. Ezeket azután rendszerbe foglalni is megkísérelték és Ranke-féle eszmetannak (Ideenlehre) nevezték el. Valamely határozott tan-e ez? És miben áll? Már eleve is kétséssé teszi Ranke általános magatar-

¹ V. ö. Dékány I. A történelmi materialismus, mint történelembölcséleti kérdés. Magy. Társ. Tud. Szemle 1908. évf. 538—540. l.

² Kant i. m. 326. l. Sajátságos Rankének tulajdonított elméletek, a külpolitika primatusa (a diplomácia jelentősége) már Kantnál megtalálhatók.

³ Kant i. m. 330. Hegel is ugyan e gondolatokból indul ki, de ő inkább a szellem önszabadsága tudatossá vállalásának fokozatait tekinti fő tárgynak, mely persze ismét az államban valósul meg (Phil. der Gesch. Reclam kiad. 95. l.)

⁴ Bernheim i. m. 631. l. «képzelhető-e pl. Ranke a német ideálfilozófia nélkül? Hiszen éppen azok a történelemírók, akik új utakat törnek, éreznek együtt koruk bölcséleti gondolataikkal.» Még «Hegellel ellenkező álláspontja dacára is látszik rajta annak nem jelentéktelen befolyása.»

tása: «idegenkedése minden a priori gondolattól, melyekkel teli képzelte egyáltalában a filozófiát; bár ellene vethetnök, mégis lehetséges volna a tőle felkutatott szellemi tartalmat a posteriori filozófiai egésszé feldolgozni.»¹ Rankénél ily feldolgozott filozófiai rendszert nem találunk. Nem volt bölcséleti képzettsége; mindössze pár előadást hallgatott a leipzigiegyetemen egy Kant tanítványtól, Krugtól, de inkább érdekelte Fichte, annak is jobbára csak *politikai* írásai.² A theológiai karra iratkozott be, de itt sem vonzották az akkor divó «racionális» fejtegetések. Ebből érthető, hogy a történetre vonatkozó általános gondolatait is oly homályosan adja elő.³ El kell ismernünk, hogy a Ranke-féle Ideenlehre egyike a legnehezebb problémáknak. Lorenz is inkább egy képpel világítja meg: «Úgy látszik, mintha a történeti eszmék a történet beláthatatlan területén, mint mezei virágok fakadnának és elhervadnának. Rengeteg számban és sokféleségben láthatjuk csirázni és kihajtani. Felbukkan kicsiny virágzó fejk és csodaszép pompát mutatnak; vihar kitépi, nap megperzseli. Magának a kutatónak ez eszményi világhoz való személyes viszonyában van valami a virágok nyelvének e költészetéből. Nincs tovább — mondhatná valaki, ám e virágzás ismerete nélkül az egész történelmi kutatás ferde és üres volna.» Így ez a felfogás «nem igazzza le a történeti élet egyes tényeit semmiféleképp és nem akadályozza meg tényleges fölfedezésüket»⁴ — vagyis Lorenz helyesen sejtí ki a lényegét, bár egyáltalán nem emeli ki, hogy a Ranke-féle eszmetan nem valamely spekulatív elméletet, hanem empirikus talajból fakad. Lényege Ranke egy nevezetes helye szerint valamely korszak (az ő sajátos nyelvén Jahrhundert) vezéreszméinek, uralkodó nagy irányzatainak részletes kutatáson alapuló kimutatása, amelyet

¹ O. Lorenz: Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Hauptaufgaben. II. 55. l. Berlin, 1891.

² Ld. E. Guglia: L. v. Rankes Leben und Werke. Leipzig, 1893. 22. l., ahol Ranke életének külső menetét Dove, Lorenz és az újabb kutatások alapján bőven tárgyalja, de a kora nagy kulturai áramlataiba kevéssé tudja beleilleszteni (1—400. l.).

³ Rankét csak igen fejlett történelembölcséleti álláspontból lehet megérteni. Még újabb (1902) nagyobb művekben is, minő Nalbandiané: Rankes Bildungsjahre und Geschichtsauffassung (a Leipziger Studien VIII. 2. kötete), sincs sok haladás; sőt mondhatni, az újabb irodalomban egy Ranke-mystika fejlődött ki. Az ő fogalmai csakis analitikus úton érthetők meg, nem pedig synthetikusán, mire Nalbandian törekszik. L. egy példát a fentebb id. értekezésem 543. lapján, a «történetek» és a tárgyilagosság lényegének pszichogenetikai összefüggésére nézve.

⁴ Lorenz II. 61. l.

egyszerűen le kell írni, mivel éppen nem foglalható egyetlen fogalomba. Ranke tiltakozik az ellen, hogy előre megállapított schéma, filozófiai rendszer szerint fogjuk fel a történelmet. Hegel rendszerét erőszakosnak és hasznavehetetlennek itéli. *Irányának lényege abban fejezhető ki, hogy empirizmust hangsúlyoz a történelemben úgy, mint Bacon a természettudományokban, csakhogy ez a módszer elméleti fejtegetésében, amaz annak gyakorlatában volt mester. Amit Ranke akar, az egy «völlig wahre Geschichte.» Amiben ez kevésbé vihető keresztül pl. az írásos emlékek hiányában az őskornál, azt ő kizárja a történelem keretéből.¹ «Kétféle út vezet az emberi dolgok ismeretéhez: a történelem és a bölcsélet. Az első az egyes dolgok megismerésével foglalkozik, az utolsó absztrakcióval» (vagyis az általánossal). Ez utóbbi téves útra vezetné a történelemírót, mert ez «az egyes adat jelentőségét nivellálná.» «A történelemírónak nem szabad tárgyat már eleve végig kigondolnia (darf sich nicht vorher ausdenken), mint a filozófusnak, hanem az egyes dolgok szemlélete közben mutatkozni fog az út, melyre tért a világ fejlődése általában.»² Ez teljesen Ranke szellemében hangzik. Másrészt az empirizmussal szemben az egyetemes történelmi szempontot hangsúlyozza s tiltakozik azok felfogása ellen, kik szerint «a történelem adatok szörnyű halmaza.»*

Nála látjuk először a *világtörténelem* egységének tudományos keresztülvételét, ami nagyszabású vívmány volt akkor. «Ranke világtörténelme élénk bizonyítéka ama nézet helyességének, mely szerint egy tudomány sem gondolható anélkül, hogy kutatása legfelsőbb szempontjának a benső összefüggést ne tekintené. Az ő szellemében az összes események lefolyása csak egyetlen, magába zárt korszakot képez. Aki az ő világtörténelmét olvasta, mindenesetre roppant különösnek fogja találni azt, hogy tudósok vitatkoztak a fölött, hogy hol kezdődik és mikor végződik a középkor.»³ Ma is nagy föladat a világtörténet egységének tudatára emelkedni és emelni másokat. «A világtörténelem magában foglalja minden nép és kor eseményeit összefüggésükben, amennyiben azok egymásra hatva egymásután megjelennek és egymással életteljes összességet alkotnak.»⁴ E felfogásnak

¹ Weltgesch. Vorr IV.

² Nalbandian i. m. 43—44. és 47. l.

³ Lorenz i. m. I. 220. és 225—26. l.

⁴ Weltgesch. Vorr. Az angol Freemann ugyanígy: «Történelem alatt azon nemzetek sorsának elbeszélését értjük, melyek oly belső hatást gyakoroltak egymásra, hogy egész történetük egy egészet képez. Ilyen történet egyedül csak Európa fő nemzeteinek története, kapcsolatban Ázsia és Afrika azon nemzeteinek történetével, melyekkel világrészünk népei leginkább érintkeztek. (Világtört. Átdolg. Marczali H. 1. l.)

azonban némi korlátozás lett az eredménye, t. i. ez összeségből több nép kimaradt, vagy háttérbe szorult, így a magyar is, mert egy nyugateurópai államközösséget és kulturális kört állapított meg, melylyel egyes népek legalább bizonyos korokban csekély vonatkozásban állottak, s ezért több kor is kimaradt. Bár újabban többen, így Bernheim¹ is szót emeltek ez ellen: «Föltétlenül tiltakoznunk kell minden korlátozó felfogás ellen, mely bizonyos korokat és népeket, mint nem történetieket, a tudományos vizsgálódásból ki akar zárni», — a gyakorlatban mégis megmaradt, mint egyik Ranke-féle sajátosság.²

Egy másik hiányosságra pedig ép az ú. n. Ideenlehre mutat rá. A felfogások roppant különbözők, az egyes nyilatkozatok roppant homályosak: mik pl. a vezéreszmék (leitende Ideen) módszertanilag? Lorenz szerint csupán a stilus sajátossága, egyszerűen a stilus dolga különösebb jelentőség nélkül. Ez ép oly kevésbé talál, mint Lamprecht, ki szerint: minden oksági kapcsolat nélküli *transcendens* valami, sőt másutt személyes istenséget gyanít bennük. Nalbandian³ is hasonlót állít: «Mivel éppen a vallás volt az, mely őt a történethez irányítá, azért a történet hatalmas egészének szemléleténél — éppen nincs azon csodálni való, hogy a benne előttünő eszméket isteni eredetre vezette vissza.» Helyesen jegyzi meg azonban Lamprecht, hogy «Ranke eszméit mindig *induktív* úton kutatja.» Wundt Lamprechttel szemben sokkal helyesebb nyomokon jár. Nála már világosabb színben tűnnek elő a Ranke-féle eszmék: «nem *transcendensek*, hanem a *történeti tényezők* fogalmával esnek össze.»⁴ A vezéreszme úgy jelenik meg, mint a történeti folyamatokban immanens lelki erő és így nem *transcendens* valami, hanem egy legmagasabb történelmi interpretációhoz tartozó feladat,⁵ ami még mindig elég homályos. Hogy mily reális történeti tényezőről van itt szó, a mai irodalomban még nem találjuk megfeytve. A különböző helyek egybevetéséből, melyeket itt sorra fel nem említhetünk, mi arra az eredményre jutottunk, hogy Ranke eszméi nagy *szociálpszichológiai összefüggések pontos ismerete helyett állanak, mint pusztá sejtések*. E tényező eredete előtte még teljesen homályos volt (azért mondja

¹ i. m. 40. l.

² Minden esetre kijelentjük félreértések elkerüléseért, hogy nem tulajdonítjuk mind e felhozott sajátságokat oly értelemben Rankének, mintha mindezekért egyedül őt kívánnók felelősségre vonni; csak mint tipikus vonásokat emeljük ki és tudatában vagyunk annak, hogy a negatív vonásokkal foglalkozunk ezuttal.

³ i. m. 62. l.

⁴ Logik der Geisteswissenschaften 3. kiad. 1908. 431. l. (2. kiad. 409.)

⁵ u. o. 393. l.

hol isteninek, hol velünk születettnek). Nekünk ma már sokban világossá vált. Ha ez a magyarázat a kérdés lényegét érinti, úgy a mai történelemírásunk szociálpszichológiai hiányai is ő reá vezethetők vissza. Ez ma már feltűnő hiány, akkor nem volt az. Ranke ú. n. eszmetana, bár homályosságok összege, mégis — a nagy történelemíró dicsősége: társadalompszichológiai összefüggéseket érez ki már a mult század elején! Ranke sokoldalúbb ime, mint Lamprecht és a leipzig-i iskola véli, bár elismeri Ranke alaptulajdonságának: a történeti mozgalmakat meghatározó tényezők sokfélesége iránti érzéket.¹ Mindamellet nem egyszer találunk nála értékelésben egyoldalúságokat is és egész jelenségsorozatokat mellőz. A *Grottenfelt*² kimutatta, hogy bár Rankénél hatalmasan kifejlődve látjuk az objektív, mindenirányú érdeklődést, mégis ép a vezéreszmék kutatásánál mennyire érvényesíti saját különös értékelő szempontjait, melyek céljától elterelik és hogy ez kevéssé megállapodott világnézetből ered, pedig «a történeti *eszmék* felfedezése, a történelemíró e legfelsőbb funkciója végtére is világnézetet tételéz föl az ember lényegéről és legfelsőbb céljairól.» Sokszor «hatalmas eseményeket, amelyeknek hatásai ropant kiterjedtek, mint aránylag értékteleneket mellőz, midőn ép a kor uralkodó irányzatait keresi.»³ Nem tesz különben — bár mégis tágasabb az értékelés szempontja: a nyugateurópai államközösség — mint Treitschke, aki mindent aszerint értékeli, hogyan szolgálja Németországnak a porosz király általi egyesítését.

A mi történelmi irodalmunkat hasonlítván össze Rankével, nálunk is hasonló megszorításokra találunk, mintha bennünket is olyanira ép mindaz érdekelne a középkori történelemben, hogy valamely történelmi esemény hogyan szolgálja a császárság létérdekeit. A középkori magyarság története is azért részesül mellőztetésben, mert erre nézve nem látnak feltűnő kapcsolatokat. Ki kutatja, minő érdekes a középkori Magyarország *önálló* helyzete és szerepe Közép-

¹ Nalbandian i. m. 102. l. A történelem complex voltát Ranke sokszor hangsúlyozza: «A historikusnak *szét kell fejtenie* (auseinander zu nehmen) a korszakok nagy irányzatait és fel kell gombolyítani (sic) az emberiség nagy történetét, amely nem egyéb, mint éppen a *különböző irányzatoknak complexuma*. Az emberiség a fejlemények *rengeteg sokféleségét* rejti magában, amelyek lassan-lassan napfényre jutnak és pedig ismeretlen törvények szerint.» Rankéből idézet Lorenznél II. 59. A nagy historikus eme szavait nem teljesen fölösleges felujítani az egyoldalú történelmi magyarázatok mai korában.

² Über Wertschätzung in der Geschichtsbehandlung. Archiv für system. Philos. VIII. 1902. 41—51. l.

³ Grottenfelt i. m. 48. és köv. l.

európa keletén? Nálunk is a császárság dominál a középkori történelemben. A történelmi értékelésben Ranke sokszor szűkhörű és ez egyik legnagyobb hibája, bár nagyobb a miénk akkor, ha szótlanul követjük őt tévedéseiben is.

Összefoglalva tehát a jellemzőbb vonásokat, látjuk, Ranke megalapítója a történelmi empirizmusnak. Szerinte elméletek kategóriáinak a történeti tények nem felelnek meg; módszerét nem fejti ki, de gyakorlatában bámulandó mester; legtipikusabb képviselője kora állampolgári történelemnek; a történelemnek önálló helyet biztosít a tudományok sorában, bár nem szabad felednünk, ő csak megalapítója, de nem betetőzője a tudományos történelemnek.¹ Az ő történelme mély, túlságosan mély benyomást tett korára, ha nem is közvetlenül, úgy az által, hogy a német egyetemek a mult historikus nemzedékek számára Ranke szócsöveitől szegődtek s a közelmult nemzedékek előtt az ő történelme úgy szerepelt és pedig joggal, mint egy művészileg felépített egész, amelyen csupán egyes részletekben változtathat az idő.²

Mi volt mindeme sajátosságoknak végső eredménye a *paedagogiára* nézve? Vajjon a történelemoktatásra nézve oly nagy haladást jelentett-e Ranke történelmi empirismusa, mint a *tudományra* nézve? Határozottan mondhatjuk, nem. Sőt ellenkezőleg, egy negatív hatása volt az állampolgári történelemnek, amennyiben a *paedagogiába* nem engedte bejutni sem az egyéni iniciatíváját, sem a társadalmi kultúrember fogalmát. Sőt miután az állampolgár fogalma mindinkább halványodni kezdett, megmaradt a külső keret s a művészileg felépített egész s bár a cél — egy állampolgári élet nagyszerű összhangja — el is enyészett, a történelem idealizált cselekvő alanyául nem maradt semmi. A történelemoktatás valóban érzi is az űrt, mely fogadja a régi formákon belül, bár nem tudja honnan ered a baj forrása, és homályos vágyát abban keresi, hogy a történelem «intensívebben» taníttassék.³ Egy pontosan keresztülvitt állampolgári történelemben emberi szempontból nincs más, mint kiváló államférfi és jó állam-

¹ V. ö. idézett értekezésem 543. l. a fejlődés egységéről, mely Rankénél még nem jelenik meg.

² Die überwiegende Mehrzahl unserer Geschichtslehrer ist gross geworden unter dem Einfluss Rankes und seiner Schule. U. Gaede cikke a történelemről a Jahresbericht über das höhere Schulwesen 22. kötetében (az 1907. évről kiad. Rethwisch, Berlin 1908.) X. 38. l.

³ L. egy egyre növekvő cikksorozatot a «Magyar Középiskolában.» Hogy minő kilátás nyílik egy jövőendő «extensív» történelemoktatás előtt, arról egy megjelenőben lévő értekezésemben szólok: «Genetikus történelem a paedagogia rendszerében.»

polgár. Vajjon melyik kategoriába törekedjünk? Más választás ez alapon nem lehet; ma egyikük sem nagyon kecsegtethet, egyeseket talán az első, de mindenkit nem és sokakat egyik sem; pusztán jó állampolgárnak lenni aránylag csekély kilátás. Elismerjük ugyan, hogy így biztosítva van a történeti élet *fennmaradása*. De nem a történeti *haladás*. Ehhez jó állampolgárnál több kell: *kultúremberek kellenek*. A kultúrembert azonban az állampolgári történelem nem igen juttatja szerephez, így igazi kulturális haladás nem tükröződik ki a történelemből, mert szerinte az egyén állami lény..

Szép, összhangzó és következetes felépítése ez a történelemnek, de ma már hidegen hagy. Igazi pædagogiai ereje sincs már többé.

Egy gyönyörűen konstruált rendszer helyébe mily nehéz másikat tenni! Ez magyarázza meg egy új történelem késedelmét. Az új részletek nem sokat lendítenek, ha az épület régi; a kölni dómból új betétekkel és új vakolattal sem csinálnak renaissance új palotát, marad gótikusnak. Hiába helyeznek új művelődéstörténelmi részleteket a régi állampolgári történelem keretébe, nem lesz abból más. Az állampolgári történelem nagyszerű egészébe szervesen nem illenek bele. Még mindig fontosabb tudni egy kicsiny birtok új dinasztíának átadásáról, mint Shakespeare koráról, fontosabb a Tell monda kritikája à propos a kicsiny Svájc őszi alkotmányának részletes kifejtése, mint az angolok XIX. századbeli nagy gyarmatosításai, fontosabb egy középkori rajongó kereszties hős, mint egy modern fölfedező, fontosabb a középkori német császárság külpolitikája, mint annak belső élete. Fontosabb egy uralkodó, mint Smith Ádám; egy francia király, mint Descartes; egy porosz király, mint Leibniz; fontosabb Macchiavelli, mint Michel Angelo; egy bizanci császár, mint Szent Ágoston; egy diplomata, mint Beethoven.

Az az irány, mely — mint kimutattuk — a XVIII. század történelembölcséleti felfogásából eredt, amelyet egy történelemíró, nagy művészetével csaknem teljes befejezettségre juttatott, még a tudományos követelményeknek igen, de *a pædagogia legfelsőbb szempontjainak nem felel már meg*. Az állampolgári történelem helyébe egy helyesen felfogott kultúrtörténelemnek kell lépnie, ám de ne gondoljuk a művelődéstörténelmet középkori lószerszámok leírásának, vagy ódon céh-szabályok kivonatos ismertetésének. A történelmet régen az élet mesterének mondták. Ám nem minden történelem egyformán nevel, a Ranke-féle csak polgárrá. Mai nemzedékünk megváltozott. Meg kell változnia a történelemoktatás szellemének is, ha reá igazán hatni akar. Ma úgy véljük, a kultúremlernek kell átvenni a történelemben a vezető szerepet.

DÉKÁNY ISTVÁN.